DescobRIU !

Itinerari autoguiat

UN RECORREGUT PER A CONÈIXER LA BIODIVERSITAT, LA HISTÒRIA I LES AMENACES DEL MEDI FLUVIAL

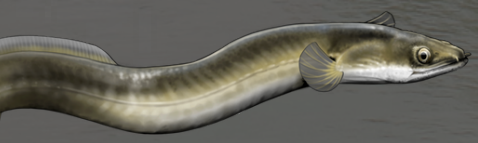

Associació la Sorellona

amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural

Text, disseny i fotografies: Guillem Saguer Parés

PLÀNOL GENERAL

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC)

Girona

Inici: Parc de Domeny

Fi: Plaça Catalunya

Distància: 4,7 km

Durada: de 2 a 3 h

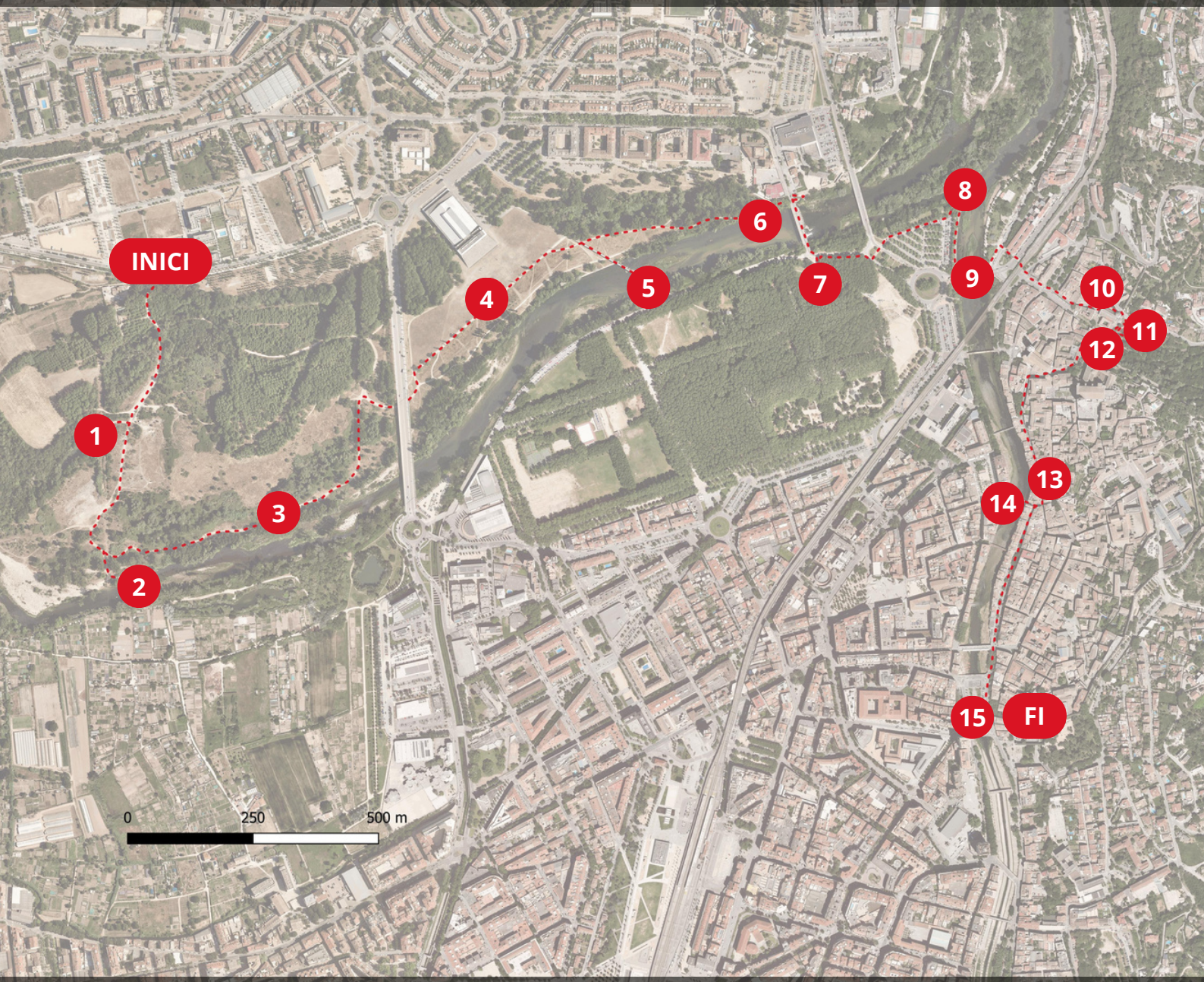

Aquest itinerari transcorre per la riba de diversos rius al municipi de Girona. Consta de 15 parades, cadascuna de les quals en oferirà la possibilitat d'observar algun concepte interessant. Pararem atenció a la fauna, la flora, les interaccions de l'ésser humà amb el riu i les situacions que amenacen aquest ecosistema fràgil.

Obriu bé els ulls!

TRAM 1: Deveses d'en Bru

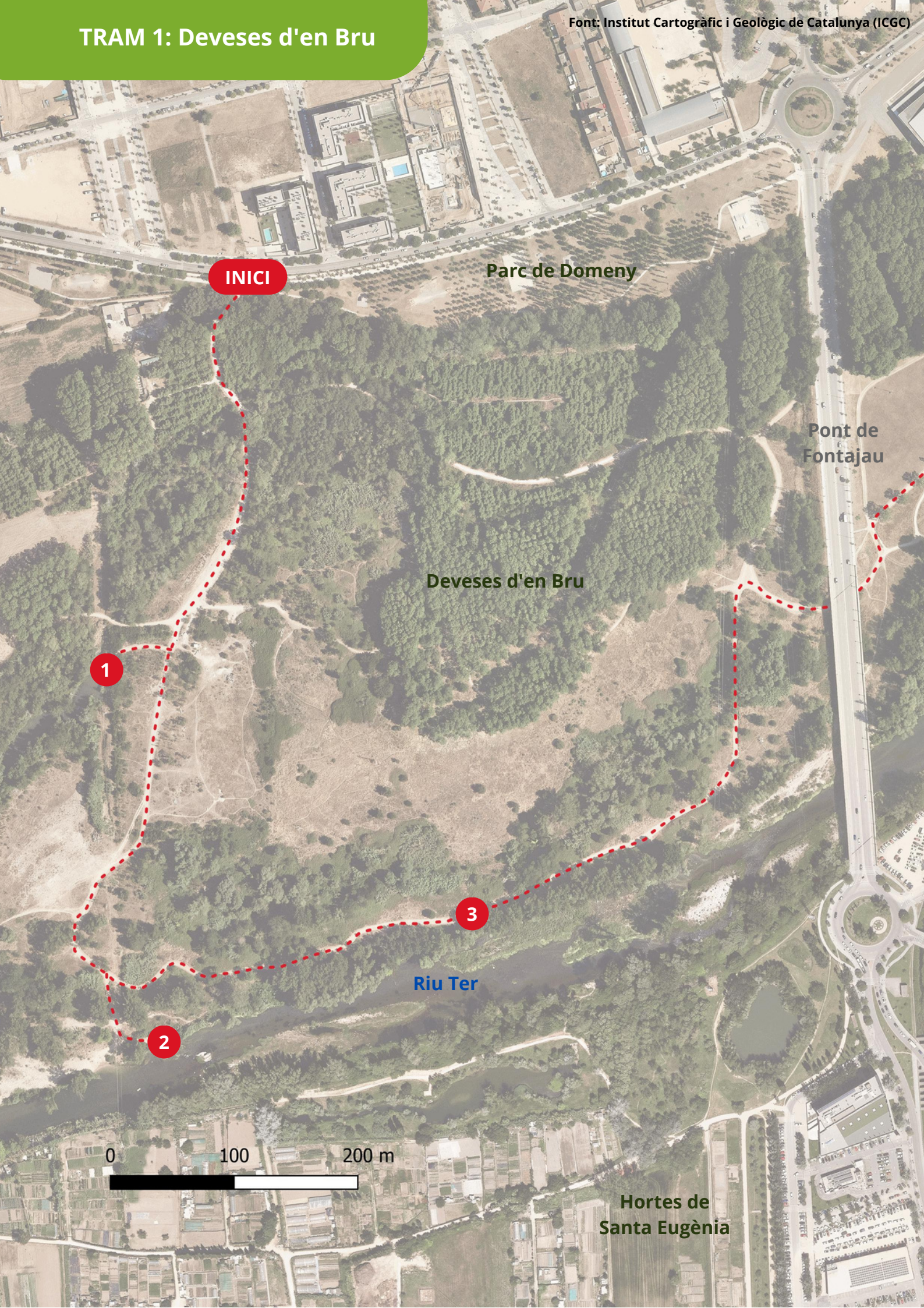

PARADA 1 - Observatori de fauna de les Deveses d'en Bru

Destinem la primera parada del nostre recorregut a intentar observar alguna de les espècies de fauna que poblen l'entorn fluvial. Un cartell ens mostra algunes de les espècies autòctones que podem observar des d'aquest punt.

No estem encara davant del riu, però el que veiem des de la pantalla d'observació és una bassa situada dins l'antiga llera del Ter. Tot i que ha patit modificacions, l'origen d'aquesta i altres basses properes es troba en un braç del riu que va quedar desconnectat del curs principal. Aquest escenari ens dona un primer missatge sobre el dinamisme dels entorns fluvials. En condicions naturals, l'aigua no segueix un sol camí invariable, sino que es mou en un entramat de braços que es separen, es tornen a ajuntar i es formen o desapareixen amb el temps.

Les basses com aquesta, repartides per la llera, ofereixen hàbitat a un bon grapat d'espècies. Els amfibis i alguns invertebrats defugen el curs principal, amb massa corrent i depredadors, i troben punts de reproducció adequats en aquests ambients.

PARADA 2 - El Ter a les Deveses d'en Bru

Ens trobem, ara sí, davant el riu més gran de Girona, el Ter. El tram que observem es caracteritza per presentar poca profunditat i força corrent, factors que determinen l'hàbitat que trobem sota aigua: fons rocós sense acumulació de sediments fins, poca vegetació submergida, aigua relativament clara i oxigenada... Aquí viuen algunes espècies que no són gaire abundants a la resta del recorregut, com la truita de riu (*Salmo trutta*).

Escullera delimitant la llera del riu Ter

Si mirem cap a l'altra banda del riu distingirem una escullera: una estructura de grans blocs de pedra destinada a contenir la llera. Si ens remuntem a temps llunyans, cal imaginar aquest espai com una gran extensió plana de còdols i sediments al·luvials per on circulaven diversos braços del riu.

Un altre factor clau en la fisonomia actual d'aquest tram de riu ha estat la construcció dels embassaments de Sau i Susqueda, que han eliminat el règim de riuades recurrents que l'afectava. Per a visualitzar aquests canvis, és interessant recuperar la primera capa ortofotogràfica del nostre territori, realitzada per la Força Aèria estatunidenca l'any 1945 i ara accessible a través de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC). Si comparem aquestes imatges amb ortofotografies actuals, observarem un canvi radical en l'amplada de la llera: a dia d'avui es mou en un rang d'uns 70-100m de costat a costat, mentre que no fa ni 80 anys s'estenia fins a uns 600m.

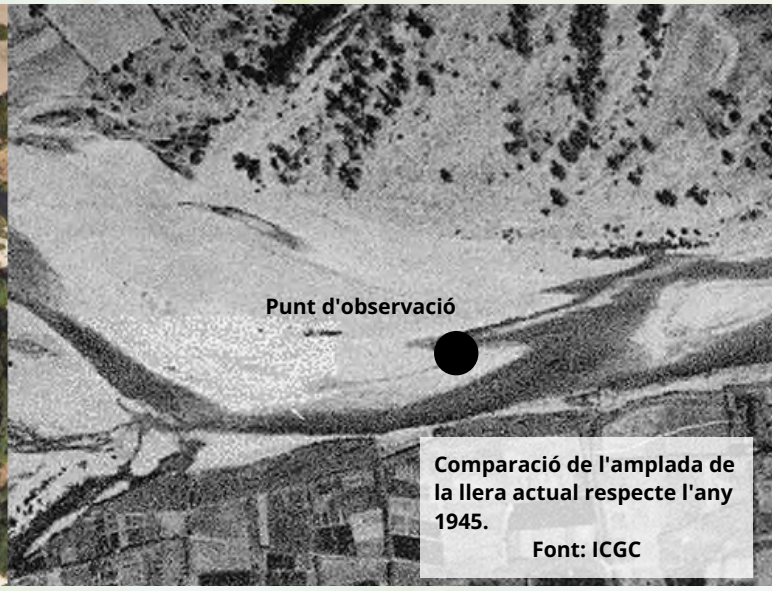

Comparació de l'amplada de la llera actual respecte l'any 1945.

Font: ICGC

L'amplada de la llera, en combinació amb l'estructura del bosc de ribera, és determinant per a minimitzar els impactes de les crescudes del riu. Una llera ampla distribueix i absorbeix bona part de la força de les riuades i frena la velocitat de l'aigua. En una llera canalitzada o fixada per motes i esculleres l'aigua assoleix velocitats molt més elevades i augmenta més de nivell, fent créixer el risc de provocar inundacions i desperfectes en conreus i infraestructures properes.

PARADA 3 - Bosc de ribera a les Deveses d'en Bru

El bosc de ribera és una part importantíssima de l'estructura del riu. Per una banda, juga un paper clau en la contenció de les riuades, però també suposa un dels principals refugis per a la fauna, ja sigui aquàtica (arrels submergides) o terrestre (estructura aèria d'arbres i sotabosc). L'abundància d'aigua i recursos i la gran varietat de microhàbitats fan que aquests boscos presentin una elevada biodiversitat. Des del camí on ens trobem podem observar alguns dels arbres que conformen aquest hàbitat: principalment àlbers (*Populus alba*), pollancres (*Populus nigra*), salzes blancs (*Salix alba*), saulics (*Salix purpurea*) i freixes de fulla petita (*Fraxinus angustifolia*). Lamentablement, també observarem alguna espècie invasora com la robínia (*Robinia pseudoacacia*) o l'ailant (*Ailanthus altissima*). La distribució actual d'aquest bosc conforma una estructura de galeria. Tanmateix, és probable que en temps previs a la canalització i la regulació de cabal del Ter l'estructura fos totalment diferent, repartida per la plana d'inundació i canviant al llarg del temps.

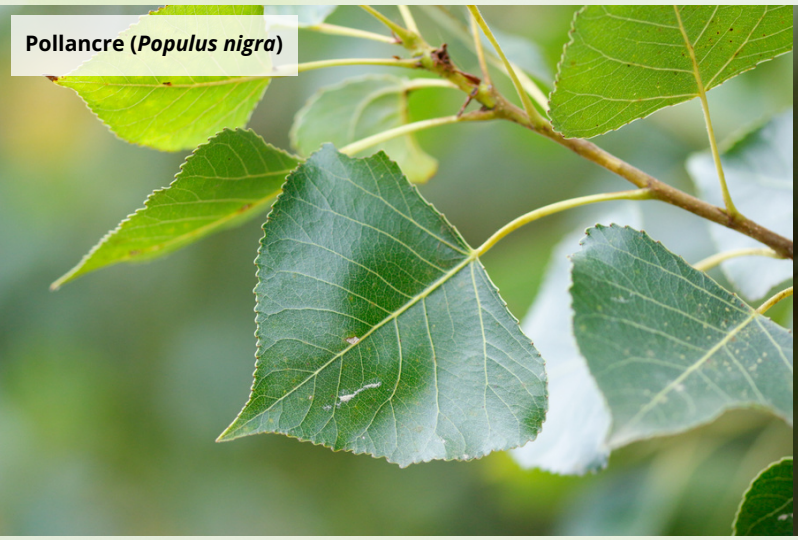

Pollancre (*Populus nigra*)

Saulic (*Salix purpurea*)

TRAM 2: Ribes del Ter

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC)

PARADA 4 - Parc de Fontajau

La vora del riu és un espai que es presta a tenir un ús social de trobada, passeig i esbarjo. Aquesta funció, potser menys estesa que fa uns anys, és més important del que a priori podria semblar. La presència d'espais verds, frescos i agradables propers a nuclis urbans dels quals la ciutadania fa ús suposen un punt de contacte amb la natura per a una societat que tendeix a allunyar-se'n cada cop més. Si volem conservar el nostre entorn natural i, en aquest cas, els hàbitats fluvials, és clau que n'existeixi una percepció social positiva i una certa estima per les seves característiques. El riu Ter al seu pas per Fontajau és un bon exemple d'un espai que encara manté, en certa manera, una funció social, evitant que visquem d'esquena a un riu que tan important ha estat en la història d'aquest territori.

PARADA 5 - Passera de Fontajau

La passera peatonal de Fontajau ens ofereix una vista elevada privilegiada sobre un tram de riu ample i calmat, ideal per a l'observació d'algunes espècies característiques de la nostra fauna fluvial. Des d'aquí ho tindrem fàcil, si més no, per a detectar un bon grapat d'ocells que o bé fan vida al riu o bé s'hi apropen per aprofitar els recursos que l'aigua i la vegetació de ribera ofereixen.

Entre les aus aquàtiques que podrem observar amb facilitat destaquen els ànecs collverds (*Anas platyrhynchos*), les polles d'aigua (*Gallinula chloropus*), els cabussets (*Tachybaptus ruficollis*) i alguns ardeids: martinet blanc (*Egretta garzetta*), bernat pescaire (*Ardea cinerea*) i, en època estival, martinet de nit (*Nycticorax nycticorax*). Afinant més la vista veurem també ocells més menuts que es mouen entre còdols i fangars de la riba: cueretes blanca (*Motacilla alba*) i torrentera (*Motacilla cinerea*) o limícoles com les xivitones (*Actitis hypoleucos*), els corriols petits (*Charadrius dubius*) i els becadells (*Gallinago gallinago*). Un xiulet agut precedirà quasi sempre el vol ràpid del blauet (*Alcedo atthis*), un dels ocells de colors més espectaculars de casa nostra.

Cabusset (Tachybaptus ruficollis)

Cuereta torrentera (*Motacilla cinerea*)

Blauet (*Alcedo atthis*)

PARADA 6 - Riera de Bullidors

Una passera de formigó creua la desembocadura de la riera de Bullidors. En aquest petit aiguabarreig sense corrent i amb abundants branques i troncs que sobresurten de l'aigua ens serà fàcil observar, si el dia no és massa fred, uns curiosos rèptils aquàtics: les tortugues. Per a trobar-les ens fixarem precisament en aquests troncs flotants, que aquests animals acostumen a utilitzar de suport per a prendre el sol. Tenim dues espècies de tortugues autòctones: la tortuga de rierol (*Mauremys leprosa*), que podem trobar amb facilitat des d'aquest punt, i l'escassa i amenaçada tortuga d'estany (*Emys orbicularis*), que requerirà força més sort. Tanmateix, es probable que la més abundant sigui la tortuga de Florida (*Trachemys scripta*), una espècie exòtica invasora introduïda arrel de la seva popularitat com a mascota que representa un dels principals factors d'amenaça per a les tortugues autòctones. Tot i que ja fa anys que no se'n permet la venda, les botigues d'animals l'han substituït per altres espècies exòtiques que ja estan començant a aparèixer també a les ribes del Ter.

PARADA 7 - Parc de la Devesa

Aquesta gran plantació de plàtans (*Platanus occidentalis x orientalis*) ordenats formant passeigs és el Parc de la Devesa, el jardí urbà més gran de Catalunya. La seva creació, més enllà de l'estètica i l'ús social de l'espai, obeeix a una voluntat de controlar el riu. Tota aquesta àrea era, antigament, una gran plana de sediments al·luvials on confluïen els quatre rius de Girona: el Ter, l'Onyar, el Güell i el Galligants. Les freqüents inundacions impossibilitaven les construccions i bona part dels usos agrícoles de l'espai, destinant-se durant segles a la pastura i l'obtenció de fusta. Les zones arbrades emprades per aquestes funcions reben el nom de deveses, motiu pel qual ha mantingut aquesta denominació fins a dia d'avui. Es recorria a la plantació d'arbres de ribera que oferien un doble servei: per una banda generaven fusta, però també, com correspon a un bosc de ribera, esmorteïen les crescudes del riu tot formant una pantalla que protegia la ciutat.

Amb el temps, la funció de protecció enfront les riuades es va prioritzar davant les altres, al mateix temps que n'apareixien de noves més enfocades a l'esbarjo. La configuració actual de l'espai i la plantació dels plàtans, un arbre de ribera exòtic de ràpid creixement, es va plantejar i executar durant la segona meitat de segle XIX, consolidant un espai d'ús social assentat sobre un antic terreny d'inestables aigualleixos. El darrer canvi significatiu es va produir l'any 1968, quan el riu Güell, que seguia provocant inundacions, va ser desviat per conduir-lo a l'altre extrem del parc.

PARADA 8 - Aiguabarreig del Ter, l'Onyar i el Galligants

Des d'aquest petit mirador circular veiem confluir, sota nostre, l'aigua de dos rius: el Ter, a la nostra esquerra, i l'Onyar, a la dreta. A l'altra banda de l'Onyar, amb la Catedral i Sant Feliu de fons, veiem un gran orifici a la paret que canalitza el riu. És la desembocadura d'un altre dels rius gironins, el Galligants. Observant aquest paisatge és interessant imaginar com era aquest espai quan la llera de l'aiguabarreig s'estenia per l'actual Parc de la Devesa, abans de la plantació dels plataners, de la desviació del Güell i de la canalització i construcció d'esculleres que marquen ara el curs de l'aigua.

Vista des del mirador de l'Onyar aigües amunt. S'observa l'obertura per on desemboca l'aigua del Galligants

Igual que a la passera de Fontajau, la perspectiva des d'aquest punt ens permet detectar fàcilment alguns ocells aquàtics. Cal destacar-ne els corbs marins grossos (*Phalacrocorax carbo*), presents a l'hivern, que sovint utilitzen els pollancres que tenim davant per a assecar el seu plomatge després de capbussar-se a la recerca de peixos.

TRAM 3: L'Onyar i el Galligants

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC)

PARADA 9 - Pont de Pedret

Sota el pont que creua l'Onyar cap al barri de Pedret observem una segona construcció: una resclosa. Aquestes estructures, així com preses, estalladors, etc., tallen el curs de l'aigua en sentit transversal. Això pot suposar un obstacle per a la fauna aquàtica, principalment peixos, que es desplaça seguint el curs longitudinal del riu. L'impediment de la seva llibertat de moviments pot tenir conseqüències greus, provocant situacions d'aïllament genètic entre poblacions o impedint migracions estacionals fonamentals per la supervivència o reproducció dels exemplars.

La presència d'obstacles que tallen la connectivitat longitudinal és una problemàtica recurrent i que juga un paper important en la davallada de diverses espècies, com l'espinós (*Gasterosteus aculeatus*) o l'anguila (*Anguilla anguilla*).

En algunes ocasions, per a intentar corregir la problemàtica que suposen les rescloses, es construeixen passos de peixos. Sota aquest pont en tenim un exemple, observable a la banda Oest de l'estructura. Poden tenir diverses formes segons les característiques de l'obstacle que s'intenta corregir, però la funció sempre és la mateixa: oferir una alternativa amb menys pendent, corrent més lenta i zones de descans per a que els peixos puguin remuntar obstacles que d'altra forma serien insalvables.

Si, per contra, des d'aquest mateix punt ens fixem en la desembocadura del Galligants, veurem un cas on la problemàtica no s'ha resolt. La canalització del darrer tram d'aquest riu acaba en una caiguda abrupta que els peixos no poden pujar. Així doncs, el moviment de peixos del Galligants cap al Ter és possible, però no a l'inversa.

Resclosa sota el pont de Pedret amb un pas per a peixos com a mesura correctora

Desembocadura canalitzada del Galligants, amb una caiguda que suposa un obstacle insalvable

PARADA 10 - Monestir de Sant Pere de Galligants

La façana del monestir de Sant Pere de Galligants, més enllà del seu valor històric, amaga una història de rius. Si ens situem davant la porta d'entrada veurem que a la part superior d'aquesta hi ha un panell de fusta que ens dona la benvinguda al Museu d'Arqueologia de Catalunya. Aquest panell substitueix una antiga llinda on l'any 1843 es va escriure una frase en record de les víctimes d'una gran crescuda del Galligants. La marca estava situada a uns 4 m del terra, més o menys a la meitat de l'actual panell. Tot i que ja no podem observar-la, ubicar-la ens dona una idea de la magnitud que poden assolir les avingudes als rius mediterranis. En l'ocasió esmentada, l'aigua va arribar a una alçada de quasi 7 m respecte el nivell de la llera i va provocar importants danys a la ciutat. Una imatge que contrasta amb el Galligants que observarem a la parada 12: un riu petit, sovint sense circulació superficial, que sols recull les aigües de la Vall de Sant Daniel.

Posició aproximada de l'antiga marca de l'aigua. S'observa el panell de fusta que substitueix la llinda.

PARADA 11 - Jardins del Doctor Figueras

La bassa dels Jardins del Doctor Figueras, una massa d'aigua urbana amb finalitats ornamentals, rep des de l'any 2020 actuacions per afavorir la biodiversitat gràcies a un acord de custòdia entre l'Ajuntament de Girona i l'Associació La Sorellona. És un espai ideal per a observar diverses espècies d'invertebrats aquàtics: nedadors d'esquena (família *Notonectidae*), ditiscs (família *Dytiscidae*), sabaters (família *Gerridae*), diverses espècies d'odonats... També s'hi reprodueixen alguns amfibis. Si ens hi apropem un vespre o nit de primavera podrem escoltar el cant potent de les reinetes (*Hyla meridionalis*) acompanyat d'alguna granota verda (*Pelophylax perezi*).

Reineta (*Hyla meridionalis*)

PARADA 11 - Jardins del Doctor Figueras

La bassa del Doctor Figueras, a més de la fauna ja esmentada, té un habitant especial: l'espinós (*Gasterosteus aculeatus*). Aquest petit peix es troba en perill d'extinció a Catalunya, i les seves darreres poblacions, que es localitzen principalment en alguns rius gironins, estan en regressió.

Des de La Sorellona es duen a terme accions per a conservar aquesta espècie a través del Projecte Escanyagats. Una d'elles és la creació de nuclis *ex-situ*: s'introdueixen exemplars en basses en custòdia per tal d'afavorir la seva reproducció, disposar de reservoris de l'espècie i, finalment, extreure'n alguns per a reintroduir-los en trams fluvials recuperats. La bassa del Dr. Figueras actua com a un d'aquests nuclis. A més, gràcies a la seva situació dins el nucli urbà, també s'utilitza per a activitats de divulgació sobre aquesta espècie força desconeguda. Observant des de fora l'aigua potser en podrem veure alguns exemplars, sovint a les cantonades o prop de la vegetació que els serveix de refugi. Entre els mesos de març i maig tenen lloc els seus curiosos comportaments nupcials, incloent la construcció i cura de nius.

Mascle d'espinós (*Gasterosteus aculeatus*) amb la seva coloració nupcial

Autor: Quim Pou

Mascle d'espinós (*Gasterosteus aculeatus*) construïnt un niu amb vegetació aquàtica

Autor: Marc Casas

PARADA 12 - Riu Galligants

Des d'aquest pontet creuem una llera que, probablement, serà totalment seca. Tot i les aparences, aquest riu és el responsable de la crescuda de la que hem parlat a la parada 10: el Galligants.

A diferència del Ter, que neix a l'alta muntanya pirinenca i rep un important aport d'aigua d'origen nival, el Galligants és un riu plenament mediterrani. Per tant, el seu règim hidrològic es veu subjecte a les característiques típiques d'aquest clima. Això es tradueix en un cabal molt irregular, amb màxims a la primavera i la tardor (sovint acompanyats d'episodis puntuals d'avinguda) i mínims a l'estiu, quan es solen donar sequeres intenses. En cursos fluvials mediterranis és habitual que la circulació d'aigua en superfície no sigui contínua, especialment a l'estiu. En el cas del Galligants, l'aigua acostuma a circular en els seus trams alt i mitjà durant la tardor, l'hivern i la primavera. En el tram baix, on ens situem, el cabal s'infiltra fins arribar al seu aiguabarreig amb l'Onyar. A l'estiu l'aigua permanent es redueix a uns pocs gorgs del tram mitjà. De forma periòdica, però, una precipitació prou intensa a la Vall de Sant Daniel provoca una petita crescuda de caràcter torrencial, moment en què podem veure aigua circulant en tot el seu recorregut.

PARADA 13 - Carrer Ballesteries 11

De nou observem un testimoni de les crescudes recurrents que ha patit la ciutat de Girona al llarg de la seva història, conseqüència de la seva posició contigua a diversos rius de caràcter mediterrani. Les marques en una columna al número 11 del carrer Ballesteries assenyalen el nivell que va assolir l'aigua de l'Onyar en tres ocasions diferents, sempre a la tardor, els anys 1962, 1963 i 1970.

PARADA 14 - Ponts sobre l'Onyar

El recorregut urbà de l'Onyar és travessat per nombrosos ponts que, de nou, ens serviran com a punt d'observació.

Aquest tram es troba fortament modificat. El seu règim hidrològic ve determinat per la sèquia Monar, que extreu aigua del Ter per a subministrar-la als conreus de Bescanó i Salt i acaba desembocant aquí, a l'alçada del Pont de Pedra. A més, també hi observarem fàcilment diversos casos d'invasions biològiques.

Si hi ha un animal emblemàtic dels ponts de l'Onyar és la carpa (*Cyprinus carpio*). Tot i la seva popularitat, aquest peix és una espècie invasora capaç d'ocasionar fortes pertorbacions en els ecosistemes aquàtics. Segurament també observarem un peix igual de gros i abundant que sovint s'hi confon, però que podrem diferenciar fàcilment per la seva aleta dorsal curta i en forma de triangle (respecte l'aleta allargada que ocupa tota la part posterior del dors de la carpa). Es tracta del barb de l'Ebre (*Luciobarbus graellsii*), una espècie autòctona al territori català però no a la conca del Ter, on ha estat translocada. Aquí produeix efectes negatius sobre el barb de muntanya (*Barbus meridionalis*), molt més petit, a qui afecta per competència.

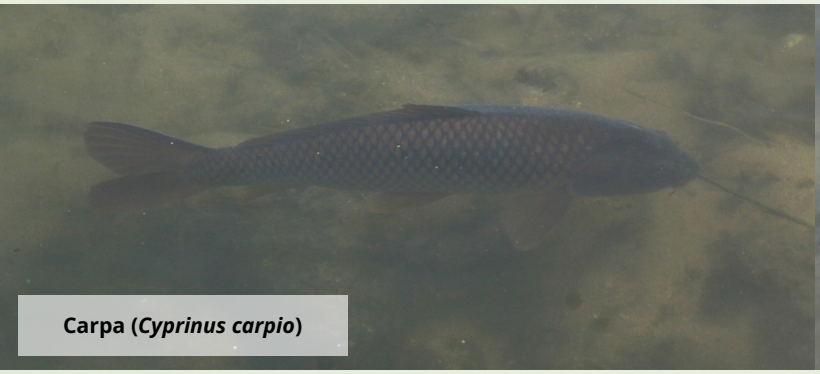

Carpa (*Cyprinus carpio*)

Barbs de l'Ebre (*Luciobarbus graellsii*)

Entre els vertebrats destaca també el coipú (*Myocastor coypus*), un gran rosegador aquàtic que pot arribar als 10 kg de pes. Originari d'Amèrica del Sud i introduït a França des de granges pelleteres, en els darrers anys està colonitzant ràpidament els rius gironins. Tot i que la seva presència aquí, al centre urbà de Girona, és recent, ja s'ha convertit en un animal fàcilment detectable.

Ludwigia peploides

Cal esmentar també una planta aquàtica que podrem observar formant una capa de fulles flotants, la *Ludwigia peploides*, amb un fort caràcter invasor i capaç d'alterar dràsticament les condicions de l'hàbitat.

PARADA 15 - Plaça Catalunya

El darrer punt del nostre recorregut és la Plaça Catalunya, situada damunt el riu Onyar. Tot i que potser no hi observarem res que no haguem vist ja en punts anterior, una útlima mirada aigües amunt ens mostrarà un dels trams més modificats per l'acció humana, on l'escassa aigua circula canalitzada sobre un llit de paviment. Un darrer escenari que ens porta a reflexionar sobre la nostra relació amb el riu.